

L'arquitectura de la salut

Itziar González Virós

La salut és un lloc: “a” la salut s’hi arriba, “en” la salut s’hi està, “de” la Salut un se’n va. Dotada de tots els atributs a partir dels quals es reconeix els territoris, la salut és l’àmbit en què discorre la nostra vida i en què es malmet i s’acaba quan l’abandonem. Com els territoris, té les característiques físiques de qualsevol extensió de terra: mesos i anys, una tarda o tota la vida. Té el paisatge canviant dels estats de benestar i les tempestes sobtades d’un malestar agut. Pateix els efectes de la nostra acció (la llaurada del nostre fer i de la nostra manera de transitar pels dies) i dels nostres “humors”. De fet, ha estat sempre molt estesa la idea que, perquè hi trobem salut, triem i reconeixem determinats indrets com aquells llocs en què ha de discórrer la nostra vida.

Aquells que s’han endinsat en l’estudi de la fundació de les ciutats han trobat, sovint, escrits que argumenten com, un dels criteris fonamentals per fixar els assentaments humans, ha estat la benignitat dels seus camps, dels seus vents i de les seves aigües. El mateix Aristòtil, en la seva *Política*, recull les recomanacions del mestre Hipòcrates i fa referències molt explícites sobre la tria del seu emplaçament: “El terreny sobre el qual s’ha d’assentar una ciutat ha de ser una vessant, com és habitual i normal. Hem de tenir en compte, però, quatre consideracions. La primera i més important és que l’emplaçament ha de ser saludable. Una vessant que doni a l’est, amb vents que bufen de la direcció de la sortida del sol, proporciona un bon emplaçament, millor que el refugi del costat nord, tot i que aquest proporcioni un ambient més favorable. La segona consideració és que ha d’estar ben situada per al desenvolupament de totes les activitats civils i militars.” (Aristòtil, 1985: p. 127). D’aquest passatge també se’n fa ressò l’arquitecte romà Marc Vitruvi Pol·lió quan diu: “El primer serà triar un lloc saludable”, passant després a relacionar els atributs del lloc: “Tal emplaçament serà un lloc elevat, ni humit ni exposat en excés a les gelades; el seu clima no haurà de ser ni massa

fred ni massa càlid, sinó temperat” o, en relació amb la presència d’aigües estancades: “[...] no hi ha d’haver pantans al seu voltant” o, vents de sud o de ponent: “[...] en una paraula, quan es tracti de fundar ciutats caldrà evitar els llocs on els vents càlids bufarien sobre els seus habitants.” (Marc Vitruvi, 1787: llibre I, p. 14).

Tot i així, l’historiador de l’arquitectura Joseph Rykwert conclou, en el seu assaig d’antropologia urbana del món antic *La idea de ciutat* (Rykwert, 1985), que no es pot demostrar que les diferents opinions mèdiques sobre els vents i les orientacions de les ciutats fonamentin una teoria sobre la planificació de les ciutats des d’aquesta perspectiva dels efectes favorables sobre la salut que té l’elecció de determinats indrets per als assentaments humans. En aquest sentit, Rykwert fa un pas més enllà en la recerca del veritable territori fèrtil per a la fundació de ciutats citant, aquesta vegada, Plató quan diu a les *Lleis* que: “[...] hi ha llocs subjectes a estranyes i fatals influències per raó dels vents contraris i a la calor sufocant, altres a causa de les aigües o per la natura de la sustentació que la terra els proporciona, que no afecta només els cossos dels éssers humans per a bé o per a mal, sinó que produeix en ells efectes semblants” (Rykwert, 1985: p. 34). Si com diu, els llocs influeixen més enllà del cossos dels éssers humans, Plató ens estaria ponderant i reconeixent la influència moral i psicològica de l’entorn físic, i estaria ampliant el territori de la salut des del terreny físic de l’assentament al terreny immaterial, però determinant, de la condició psíquica i ètica de l’ésser humà. És precisament això últim el que li dóna consistència i essència pròpiament humanes. D’aquesta manera, ara sí que podríem reconèixer clarament que el nostre territori per a la vida i les construccions socials ha d’acomplir el requeriment imperiós de ser un lloc on quedi garantida la llar, tan humana, de la nostra salut.

Salut i llar van de la mà. De fet, podríem desitjar que no existís més arquitectura que la de la salut, ni cap aspiració tècnica ni estètica que no cerqués, en primer terme, garantir la curació espontània del cos i l’ànima de qui la contempla i la viu. Perquè si

no fos aquesta l'aspiració actual dels nostres arquitectes i de les nostres ciutats, estaríem desatenent la inspiració i guia de la naturalesa, el seu poder sanador (la *vis medicatrix naturae*), la seva pauta mil·lenària.

En el seu poemari escrit entre 1898 i 1903, *El llibre d'hores* (*Das Stunden-Buch*), Rainer Maria Rilke descriu els aspectes més dolorosos i opriments de l'experiència de les grans ciutats quan estan allunyades de la presència i de la inspiració de la naturalesa. Al llarg dels versos del llibre tercer canta a monjos, pelegrins, captaires, pobres, exiliats, rodamons i a totes les persones que es troben lliures dels condicionants de la societat; en definitiva, aquelles que estan exposades nuament i directament als misteris de la condició humana i reclama per a elles un petit tros de terra i natura on arrelar i on esdevenir, metafòricament, un arbre.

“De la culpa de les ciutats treu-los,
on tot és confús, tot és ira per a ells,
i on en dies tumultuosos
es podreixen, amb paciència vulnerada.
No hi ha espai per a ells a la terra?
A qui busca el vent? Qui beu del clar rierol?
No hi ha en el somni profund, a les vores de l'estanc,
cap reflex lliure per a portal i llindar?
Tan sols necessiten un lloc petit
per tenir-ho tot, com un arbre.”
(R.M. Rilke, 1989 [1903]: p. 207).¹

Potser és aquesta imatge de l'arbre la que millor ens pot permetre seguir perfilant quins són els atributs del lloc de la salut i quines les qualitats dels àmbits curatius i dels espais vitals i revitalitzants.

¹ Nota dels editors: no s'ha trobat la traducció al català d'aquest poema i per seguir amb la coherència del llibre s'ha fet una traducció lliure.

Imatge 1. Històricament s'han buscat emplaçaments saludables en el moment de fixar els assentaments humans.

En primer lloc, i si de preservar la vida es tracta, cal la pulsio profunda de l'arrel que, circumscrita a la cruïlla exacta del punt d'ancoratge amb la terra, desenvolupa el tempteig cec que busca l'aigua subterrània que nodreix la vida entre les pedres que l'amaguen. I és que la salut requereix la presència simultània de quietud i de moviment, ja que es tracta de poder garantir, alhora, la permanència en el lloc que proporciona salut i també la necessària renovació de l'aire i ampliació de l'entorn, l'obertura i la connexió amb tots els elements portadors de nutrients. És aquesta, doncs, la raó que fa que ens siguin saludables aquells espais que gaudeixen d'un context; llocs de la memòria i la vivència, àmbits entranysables que ens identifiquen i situen enmig del món, dels "d'ara i aquí", dels que et fan dir que ets a casa, que et sents com a casa. Però si bé és cert que no hi ha arquitectura de la salut sense paisatge, sense context, sense entorn, també es clar que cal que fins a aquest entorn arribin sempre nous aires i noves fonts. S'ha de garantir sempre la interacció entre el dins i

el fora, i que es pugui renovar l'aire que es respira i la forma de les accions que s'hi despleguen. Aquests dos aspectes, lluny de ser contradictoris, són causa i efecte entre ells. És precisament perquè puguem sentir que res no passa malgrat que tot canviï al nostre voltant, que no hi ha salut sense la possibilitat de sentir-se vertebrat per l'eix de l'arrel i la pertinença a un indret que ha esdevingut llar i llavor.

Els nuclis històrics de les nostres ciutats presenten, encara visibles, les traces del gest fundacional. Petits promontoris amaguen l'altar d'un temple, la creu que l'àugur va traçar al terra amb el seu bàcul, les direccions cardinals, les porcions de territori fins on va arribar la seva mirada atenta i auscultadora de signes benèfics per al naixement de la ciutat. Origen i fonament de les construccions i institucions posteriors, el centre de les ciutats té sempre invisiblement aixecades les muralles que han de defensar la llavor urbana. Perdre el centre és perdre la identitat que fa comprensible la vida en comunitat, i és perdre també, la pauta de l'agrimensor, que va comptar les hectàrees de terreny de cultiu per transmutar-les després en construccions i cultura. Però, què seria de la ciutat que creix i sobreïx les seves muralles si abandonés el nucli fundacional i no estengués la seves arrels per captar nous aliments i noves aigües? Davant la temptació d'abandonar els nuclis històrics a la seva sort i a la decadència edificatòria o, contràriament, a l'afectació esteticista per a la sobresol·licitació consumista i turística, cal rehabilitar-los i habitar-los amb veïns i vides quotidianes i properes, com a única garantia de llarga vida i salut per a les nostres ciutats.

Segon: tronc i estructura. Els sistemes d'espais i equipaments públics de les ciutats

En segon lloc, cal l'impuls complementari de la verticalitat ascendent. L'estructura sòlida que suporti les mil llars i les mil possibilitats de tantes maneres de viure com persones lliures

existeixen. Cal el tronc que amplia amb el temps les seves anelles concèntriques i condueix la saba dels camins quotidians. Cal la confluència cap a l'objectiu comú d'elevant-se per damunt del tros petit de l'origen. Per això, la fortalesa d'aquest lloc de la salut, d'aquesta ciutat-arbre no pot ser altra que tot allò que representa la construcció política i administrativa del bé comú, el seu sistema d'espais i equipaments públics, els llocs on tothom gaudeix dels mateixos drets i cadascú és pesat amb la mateixa balança.

Igual que amb el seu nucli històric, perquè la ciutat esdevingui un lloc saludable de nou hauran de donar-s'hi conjuntament elements de flexibilitat i d'altres de constants i fixos. Tots els sistemes fixos de carrers i infraestructures per on discorren els milers de camins i accessos marquen, a la vegada, la pauta d'un fluir imprevisible i viu de ciutadans que han de percebre que es mouen amb llibertat i criteri propi, conscients que són la saba que es desplega en branques i en comunitat.

I caldrà també que aquests espais per al lleure i el passeig, que aquests carrers i infraestructures permetin ser resseguits per camins clars i segurs, camins dignes, accessibles per a cossos d'infants i per a cossos cansats: camins humans i humanitaris. I és que a les ciutats hi viuen tota mena d'individus, amb condicions personals, físiques i psíquiques diferents i tots ells, absolutament tots, tenen dret a la ciutat. De fet, les persones que històricament han restat al marge del disseny de les ciutats reivindiquen cada vegada amb més força posar fi a la mala salut d'unes ciutats que les ignora. I és que també és fonamental establir les xarxes de complicitats i compromisos que trenen la vida de les nostres ciutats i mirar que flueixin per elles mateixes les cadenes infinites de missatges, de trobades i de comiats. Perquè de res serveix sentir-se com a casa si el camí que ens hi porta se'ns fa llarg i estrany.

Tercer: branques i refugi. Els drets i valors de les xarxes ciutadanes

En tercer lloc, cal el feix obert de branques i fulles de la copa d'un arbre que fa ombra i arrecera qui no té arrels i acaba sempre marxant. No hi ha salut en una arquitectura que no dissenya els seus llindars d'acollida al foraster que encara no ha arribat a casa. Per això les ciutats del futur només es podran considerar com a veritables ciutats si també preserven la vida dels qui se senten indefensos i desprotegits. No hi haurà ciutat que visqui en la salut si aquesta no aconsegueix mantenir la seva condició mil·lenària de bastió i lloc segur per a tothom. La ciutat no és un espai que amuntega vides, és el lloc que les revitalitza i les fa confluïr amb altres vides; el lloc on, sense que ningú et conegui, sense que tu no coneguis ningú, tota acció et compromet a viure i a sobreviure. I és que, finalment, sembla clar que la ciutat, la bona ciutat, engendra comunitat i aquesta sí que és la veritable font que sempre raja i engendra salut.

Perquè, més enllà de les primeres auscultacions rituals per descobrir els llocs saludables, a les quals ens referíem abans, el manteniment del benestar comunitari i ambiental ha estat sempre una preocupació inherent als qui han planejat i han construït la ciutat. De fet, el gran repte de l'arquitectura del segle XXI no és altre que la construcció de les llars en el bell mig del lloc de la salut: arrelades a una història, vertebrades per l'impuls quotidià de la vivència i coronades per l'acció solidària i de comunitat capaç de produir excedents, ombra i fruits per a aquelles persones que n'hagin de menester.

La reivindicació de la ciutat com a espai saludable i generador de salut no és altra que la de la necessitat urgent de renovació de les eines del planejament sobre aquesta ciutat i sobre tot el territori. La salut col·lectiva depèn de la capacitat dels seus planificadors i arquitectes per projectar pensant en la qualitat de la nostra vida i de les nostres relacions comunitàries. Cal superar la visió mercantilista, en què tot té un preu, i la visió esteticista, en

què tot projecta una imatge, per l'exemple edificant de la gratuitat del do de la vida.

Per garantir la salut de la ciutat, doncs, caldrà saber desxifrar el missatge vital de l'organisme que s'autoregula i que interactua amb el seu entorn i, per tant, caldrà deixar d'"estar en una ciutat" per passar a "ser un tros de ciutat".

Ens hem de cosificar i situar, esdevenir lloc i arrelar en la salut. Com glossava Marcial: "*Non est vivere, sed valere vita est*" (la vida no consisteix a viure, sinó a tenir salut) (Marcial, 1955: p. 62). No hi ha ciutat sense que aquesta vetlli i arrelli "en" i "per a" la salut.

Referències bibliogràfiques

ARISTÒTIL (1985). *Política*. Madrid: Espasa-Calpe.
[Ed. original escrita entre el 388 y el 385 aC].

MARCIAL, Marc Valeri (1955). *Epigramas*. Barcelona: Bernat Metge.

VITRUVI Pol·lió, Marc (1787). *Los diez libros de arquitectura*. Madrid: Imprenta Real.
[Ed. original escrita el segle I aC].

RYKWERT, Joseph (1985). *La idea de ciudad, antropología de la forma urbana en el Mundo Antiguo*. Madrid: Hermann Blume.

RILKE, Rainer Maria (1989). *El libro de las horas*. Barcelona: Lumen.
[Ed. original escrita el 1903].